

Fotokeramikas attīstība Latvijā

Inese Brants

Fotokeramika ir viena no porcelāna virsglazūras dekorēšanas iespējām un pieder pie pārnesošajām keramikas apdrukas tehnikām. Lai gan Latvijā fotokeramika ir lietota porcelāna dekorēšanai, tā joprojām palikusi pilnībā neapzināta un nepētīta. Informācija par to nav atrodamā ne Zigurda Konstanta publikācijās par Rīgas porcelāna rūpnīcas vēsturi, ne Latvijas Fotogrāfijas muzejā. Tādēļ nepieciešams noskaidrot keramikas dekorēšanā izmantojamo fotoprocesu darbības principus un apzināt fotokeramikas izmantošanu porcelāna dekorēšanā Latvijā.

Fotokeramikas darbības pamatprincipi

Pirmais fotoattēls uz keramikas virsmas 1851. gadā sāka izgatavot francūzis Pjērs Mišels Lafons de Kamarsaks (*Pierre Michel Lafon de Camarsac*, 1821–1905). Kamarsaks lietoja gumijas bihromāta procesu, kurā izmanto gaismas jutīgu ķīmisko vielu – kālija bihromātu. Keramikas flīzes virsmu noklāja ar lipīgu medus konsistencei līdzīgu maisījumu no kālija bihromāta un gumiarābika un pēc tam izgaismoja caur pozitīvu filmu. Vietās, kur gaismas skāra flīzes virsmu, tā fiksēja gumiju. Tumšākajās vietās substance proporcionāli kļuva biezāka un uzlīmējās uz virsmas. Rezultātā tika iegūts apslēpts fotoattēls, kurš parādījās pēc keramikas krāsas uzpūderēšanas. Krāsas pulveris pielīpa pie līmes tikai neapgaismotajās vietās, bet apgaismotajās vairs nepielīpa, jo gumija bija gaismas iedarbības rezultātā sacietējusi. Līdzīgi tika veikti mēģinājumi piejaukt krāsas pigmentu gaismas jutīgajam sastāvam. Pirmie eksperimenti fotokeramikā tika veikti uz emaljas un bija miniatūra izmēra. 1868. gadā Kamarsaks bija noorganizējis pirmo keramikas foto apdrucku un izgatavoja fotoportretus uz porcelāna krūzītēm, kā arī fotoportretus kapu pieminekļiem. Uzskata, ka daudzi keramikas ražotāji vēlāk pārņēma šo apdrukas sistēmu, kuru realizēja ar tiešā vai netiešā fotoprocesa palīdzību.

Tiešā vai netiešā fotoprocesa izpildīšana prasīja lielu laika ieguldījumu un darba meistarību, tādēļ porcelāna ražošanā

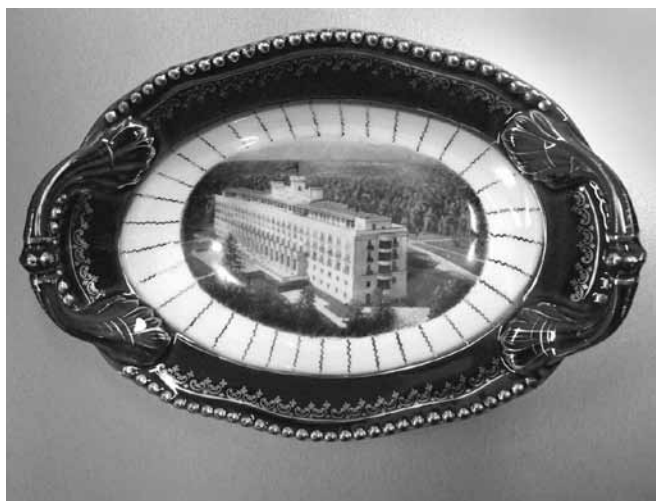
fotokeramika izrādījās ekonomiski neefektīva.¹ Tomēr tās praktiskā lietderība veicināja pieprasījuma pieaugumu keramikas fotoportretu izgatavošanā. Saskaņā ar Francijas, Itālijas un Šveices apbedīšanas tradīcijām pieņemts likt uz kapakmens mirušā fotoattēlu. Tā kā papīra fotogrāfija neiztur klimatisko apstākļu iedarbību, tā pat ierāmējumā zem stikla nespēj konkurēt ar fotokeramiku, kuru neapēd saule, ne lietus, ne vējš.²

Bez tiešā un netiešā fotokeramikas procesa pastāvēja arī citas metodes ar gaismjutīgām emulsijām, bihromātu un dzelzs sāļiem sastāvā. Kopš 1960. gada ir pieejamas *Kodak* ražotās profesionālās gaismjutīgās fotoemulsijas, kuras lieto tiešā procesa fotokeramikas izgatavošanā.

Alternatīvs risinājums varētu būt oglekļa dekolū process (*Carbon Transfer Process*), kurā krāsu kopā ar bihromāta gumijas šķīdumu uzklāj uz papīra (zīd papīra), ko eksponē ar emulsiju pret gaismu un UV gaismā caur caurspīdīgu negatīvu. Pēc tam papīru uzklāj keramikas virsmai ar emulsiju pret glazūru, mazgā siltā ūdenī un noņem papīru, attīstot emulsiju un izmazgājot ārā neizgaismotās vietas. Sacietējušais pigmentētais želatīns pielīp pie keramikas virsmas proporcionāli caur negatīvu saņemtajam gaismas daudzumam. Tādā veidā parādās perfekti pustoņi. Oglekļa dekolū procesu pirmo reizi lietoja 1860. gadā, bet 20. gadsimtā tas vairs vairs nebija izplatīts paņēmieni.

Fotokeramika Latvijā

Lai gan fotoprocesa teorētiskie pirmsākumi saistāmi ar Latvijas teritoriju un fotogrāfija Latvijā ienāca strauji tūlīt pēc dagerotipijas atklāšanas, fotokeramikas attīstība Latvijā sākās vēlāk nekā Rietumeiropā. Rīgas Miķeļa kapu apsekojumā atrasta viena fotokeramikas plāksnīte ar apbedījuma datējumu "1907". Tomēr norādītais miršanas gads var nesakrist ar pieminekļa uzstādīšanas laiku, tāpēc

1. Šķīvis ar Kemeru sanatorijas fotoattēlu. Rīgas porcelāna un fajansa fabrika. 1940–1941. Porcelāns, zemglazūras un virsglazūras dekors, zeltījums. Rīgas Porcelāna muzejs.
Foto: Inese Brants

2. Rīgas porcelāna un fajansa izstrādājumi ar fotokeramikas virsglazūras dekoru. Zīmuļu trauks ar uzrakstu "Rīga". Autore Olga Seļeznova. 1959. Minerālūdens krūze ar uzrakstu "Rīga". Autors Anatolijs Travnikovs. 1955. Cigarešu trauks. 20. gs. 50. gadi. Rīgas Porcelāna muzejs. Foto: Inese Brants

3. Inese Brants. Vecās sienas gleznieciskais šarms. 2014. Šķīvis 30 x 30 cm (D), bļoda 24 (D) x 12 cm (H). Fotokeramika, digitālās drukas dekolū apdruka. Autores īpašums. Foto: Ineses Brants

iespējams, ka porcelāna plāksnīte ar fotoportretu pievienota daudz vēlāk. Līdz ar to tā nav uzskatāma par pietiekami argumentētu pierādījumu fotokeramikas eksistencei Latvijā pirms Pirmā pasaules kara, bet norāda uz plašākas izpētes nepieciešamību.

Var droši sacīt, ka fotokeramika Latvijā ienāca 20. gs. 30. gadu otrajā pusē, kad parādījās ievērojams daudzums kapu pieminekļu ar mirušo fotoportretiem uz porcelāna plāksnītēm, kā arī Rīgas porcelāna un fajansa fabrika izlaida eksperimentālu suvenīru produkciju, kas dekorēta ar fotoattēliem (1). Tā kā Rīgas Miķeļa kapos atrodami pieminekļi, kuru fotoportretiem ir paraksts "V. Ivanovs, Rīga", iespējams izteikt pieņēmumu, ka fotokeramikas pakalpojumus sniedza arī individuāli meistari. Rīgas porcelāna un fajansa fabrika 20. gs. 40. gadu beigās izmantoja netiešo kālija bihromāta procesu. 1948. gadā izveidots fajansa ražošanas tehnoloģijas reglaments. Fotokeramiku nelielās suvenīru veida izstrādājumu tirāžās Rīgas porcelāna un fajansa fabrika turpina izgatavot arī pēc Otrā pasaules kara līdz 50. gadu beigām (2).

Rīgas porcelāna rūpnīcas kādreizējā māksliniece (1983–1994) Dace Blūma stāstīja, ka redzējusi, kā uzņēmuma tehnoloģijas laboratorijā kapu pieminekļiem fotoportretu izgatavošanai izmantoja fotoprocesu. Lai gan sietspiedes dekolū ražošanu Rīgas porcelāna rūpnīcā uzsāka jau 1962. gadā, ar šo drukas paņēmieni izgatavoti kapu pieminekļu fotoportreti parādījās tikai 80. gadu beigās un

90. gados. Līdz ar akciju sabiedrības "Rīgas porcelāns" bankrotu 1996. gadā porcelāna ražošana tika pārtraukta.³

Sakarā ar rūpnīcas slēgšanu porcelāna plāksnītes vairs nebija pieejamas. Tās tika aizstātas ar šamotētās keramikas plāksnītēm, kuras glazēja ar baltu sedzošu glazūru. Fotoprocesus saistot ar sietspiedi, pilnveidojās arī dekolū druka un fotoportretu izgatavošanai uz keramikas plāksnītēm sāka izmantot sietspiedes dekolus. Pašlaik fotoportretu drukai uz porcelāna izmanto digitālās dekolū drukas tehnoloģijas (3).

Fotogrāfijai ir būtiska loma keramikas apdrukas tehnoloģiju attīstībā, kur vislielākā nozīme ir foto jutīgu emulsiju izmantošanas iespējām dobspiedes, gludspiedes, sietspiedes un digitālās dekolū drukas procesos.

21. gadsimts sevi piesaka ar digitālo tehnoloģiju attīstību, kuras rezultātā rodas arī jaunas porcelāna apdrukas tehnikas – gan keramiskās, gan nekeramiskās. Pakalpojuma sniedzējs pēc pasūtītāja fotogrāfijas izgatavo keramikas fotoportretu uz ārzemēs ražotām porcelāna plāksnītēm ar digitālās drukas dekolū palīdzību. Fotokeramika kļūst krāsaina, dekolus izgatavo ar keramikas digitālās drukas printeri. Digitālās drukas dekolū apdruka ir piemērota mazas tirāžas porcelāna reklāmas priekšmetu ātrai izgatavošanai. Jaunā digitālās drukas fotokeramika strauji ieņem vietu mūsdienu porcelāna mākslinieku radošās izteiksmes līdzekļu klāstā.

¹ Olio G. Photo Ceramic // Ceramic – Pottery Dictionary / Ed. by S. Mussi. Pieejams: <http://ceramicdictionary.com/en/p/4014/photo-ceramic>. Sk. 1.03.2015.

² Scott P. Ceramics and Print. – London: A&C Black, 1994. – P. 26–31.

³ Šuste M. Mākslinieks un ražotājs. Sikplastikas dizains Rīgas porcelāna ražotnēs 20. gadsimta otrajā pusē // Rīgas porcelāns. Sikplastika. 20. gadsimta 50.–90. gadi / Zin. red. Z. Zībīņa. – Rīga: Rīgas Porcelāna muzejs, 2013. – 37. lpp.